

Jean Jacques Rousseau: Ο Γάλλος φιλόσοφος και παιδαγωγός και οι ιδέες του για την εκπαίδευση και τη σωματική αγωγή

Ιωάννης Γκιόσος

Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Περίληψη

ΓΚΙΟΣΟΣ Ι. Jean Jacques Rousseau: Ο Γάλλος φιλόσοφος και παιδαγωγός και οι ιδέες του για την εκπαίδευση και τη σωματική αγωγή. *Κινησιολογία*, Τομ. 5, Τεύχος 1, Σελ. 23-31. Οι απόψεις του Γάλλου φιλοσόφου και παιδαγωγού Jean Jacques Rousseau (1712 -1778) που διατυπώθηκαν στο δεύτερο βιβλίο του ογκώδους έργου του για την αγωγή *Émile ou de l' éducation* σχετικά με την δυνατότητα της σωματικής αγωγής να επηρεάσει την διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού, καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την πρακτική της σωματικής αγωγής. Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να παρουσιάσει και να συζητήσει τις απόψεις του Jean Jacques Rousseau σχετικά με τη σωματική αγωγή και, συγκεκριμένα, σχετικά με τους σκοπούς, το περιεχόμενο και τις μεθόδους της σωματικής αγωγής. Διαπιστώνεται ότι μέσα από αυτές ο Rousseau παρουσίασε μια ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη προσέγγιση για τη σωματική αγωγή. Μια προσέγγιση που αντιμετώπιζε τη σωματική αγωγή ως μια εκπαιδευτική διαδικασία που αφορούσε τον άνθρωπο ως ενιαίο σύνολο και όχι τον άνθρωπο ως σώμα ή τον άνθρωπο ως νου. Έτσι, μπορεί βάσιμα να ισχυρισθούμε ότι ο Rousseau δεν αντιμετώπισε την ακραία διχοτομία που επηρέασε την σωματική αγωγή στις αρχές του εικοστού αιώνα και που αφορούσε το ερώτημα αν αυτή αναφέρεται στην αγωγή μέσω του σώματος ή ως αγωγή του σώματος. Διαπιστώνεται επίσης ότι, αν και οι απόψεις του Rousseau δεν διεκδικούν την χρονική πρωτιά, εν τούτοις διεκδικούν την καινοτομία των επιχειρημάτων σχετικά με τη σωματική αγωγή εξαιτίας της σύνδεσης της γνωστικής λειτουργίας με τη σωματική εξάσκηση και την απαίτηση για αγωγή των αισθήσεων, απόψεις απόλυτα καινοτομικές.

Λέξεις κλειδιά: ΙΣΤΟΡΙΑ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ, JEAN JACQUES ROUSSEAU, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ο Γάλλος φιλόσοφος και παιδαγωγός Jean Jacques Rousseau (1712 -1778) συνέγραψε ένα ογκώδες έργο για την αγωγή που πρέπει να δίνεται στον άνθρωπο με το τίτλο *Emile ou de l' éducation* αποτελούμενο από πέντε βιβλία. Στο δεύτερο βιβλίο αυτού του έργου υπάρχει εκτενής αναφορά σε ζητήματα σωματικής αγωγής, αναφορά η οποία διαμορφώνει μια ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη προσέγγιση για τη σωματική αγωγή. Μάλιστα οι απόψεις που διατυπώνει ο Jean Jacques Rousseau σχετικά με τη δυνατότητα της σωματικής αγωγής να επηρεάσει την διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού, άσκησαν μεγάλη επιρροή σε όλη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης. Ο σκοπός της εργασίας είναι διττός: αφενός να παρουσιάσει και να συζητήσει τις ιδέες του Jean Jacques Rousseau σχετικά με την εκπαίδευση και ειδικότερα με τη σωματική αγωγή, αφετέρου να αναδείξει τις επιρροές που δέχθηκαν αυτές οι ιδέες αλλά και τις επιδράσεις που άσκησαν. Και αυτό γιατί ο Rousseau, όντας ένας από τους κύριους εκφραστές του Γαλλικού Διαφωτισμού¹, επηρέασε με τις απόψεις του σε

μεγάλο βαθμό την πρακτική της σωματικής αγωγής όπως αυτή εφαρμόστηκε στις αρχές του 19ου αιώνα και, ειδικότερα, τον πρώτο σύγχρονο καθηγητή σωματικής αγωγής, τον Johann Friedrich GutsMuths (1749-1839)². Για το σκοπό αυτό, γίνεται αναφορά στα σημαντικότερα βιογραφικά στοιχεία του Rousseau και μια περιγραφή του προσανατολισμού του έργου του, παρουσιάζονται οι θέσεις του σχετικά με την εκπαίδευση γενικά, αναλύονται οι θέσεις του σχετικά με την σωματική αγωγή ως προς το σκοπό, το περιεχόμενο και τις μεθόδους της και, τέλος, επισημαίνονται κάποιες συμπερασματικές παρατηρήσεις.

Γενικά βιογραφικά στοιχεία

Ο Jean Jacques Rousseau γεννήθηκε το 1712 στην Γενεύη της Ελβετίας. Ο πατέρας Isaac Rousseau ήταν φτωχός αλλά είχε ανέλθει κοινωνικά μέσω του γάμου του και συνδύαζε το επάγγελμα του ωρολογοποιού και του χοροδιδάσκου. Η μητέρα του Suzanne Bernard Rousseau, πέθανε έξι μέρες μετά την γέννηση του Rousseau και την ανατροφή του, τα πρώτα δέκα χρόνια της ζωής του, την ανέλαβε ο πατέρας του, χρόνια τα οποία ο Rousseau πέρασε σχετικά πλούσια. Μετά όμως η ζωή του άλλαξε δραματικά καθώς, ο πατέρας του, έχοντας προβλήματα με τις τοπικές αρχές της πόλης, αναγκάστηκε να φύγει από την Γενεύη για να

Επικοινωνία

Γκιόσος Ι. xagiannis@gmail.com

μην δικαστεί και την ανατροφή του παιδιού του ανέλαβε η οικογένεια της μητέρας του. Από τότε ο Rousseau γνώρισε την φτώχεια, την ταπείνωση και την προσβολή. Μετά από δύο χρόνια εγκατέλειψε το σχολείο και πήγε αρχικά ως μαθητευόμενος γραφέας σε ένα δικαστηριακό γραφείο και στη συνέχεια σε έναν χαράκτη. Σε καμία από αυτές τις δουλειές δεν έμεινε για πολύ διάστημα γιατί όπως ο ίδιος αναφέρει δεν του άρεσαν.

Σε ηλικία δέκα έξι ετών έφυγε από την Γενεύη και περιπλανήθηκε για δυο χρόνια στην Ελβετία και στην Γαλλία ασκώντας διάφορα επαγγέλματα (χαράκτης, υπηρέτης, δάσκαλος μουσικής, κ.ά.)³. Κατέληξε σε ηλικία δέκα οκτώ ετών στην Σαβοΐα ως οικονόμος της Madame de Varens, υπό την προστασία της οποίας έζησε σχεδόν δέκα χρόνια, ενώ σύναψαν και ερωτικές σχέσεις. Η Madame de Varens φρόντισε την εκπαίδευση του νεαρού Rousseau, τόσο πολύ που τον μεταμόρφωσε σε φιλόσοφο, λογοτέχνη και μουσικό. Όπως έγραψε ο ίδιος ο Rousseau, η ηθική της Madame de Varens, του προκαλούσε δυσφορία⁴. Δεν είναι τυχαίο ότι η προστάτιδά του όντας τυχοδιώκτρια, αφού απογύμνωσε το σύζυγό της από την περιουσία του, τον εγκατέλειψε με το γιό του κηπουρού του σπιτιού της. Παρόλα αυτά αυτή ήταν που τον βοήθησε να αναπτύξει όλα εκείνα τα απαραίτητα χαρίσματα και τις δεξιότητες που χρειαζόταν για να κατακτήσει κάποιος το Παρίσι της εποχής εκείνης.

Κάτι που πράγματι κατάφερε ο Rousseau όταν σε ηλικία τριάντα ετών πήγε στο Παρίσι και γνώρισε τον Denis Diderot, τον Jean Baptiste le Rond d'Alembert και άλλους επώνυμους την εποχή εκείνη φιλοσόφους από τους οποίους προσκλήθηκε να γράψει άρθρα στην "Εγκυκλοπαίδεια» για την μουσική⁵. Η "Εγκυκλοπαίδεια» υπήρξε το σημαντικότερο έργο μιας ομάδας συγγραφέων γύρω από τον Diderot που χαρακτηριζόταν για τις ριζοσπαστικές της αντιλήψεις και τις φιλοσοφικές διαθέσεις. Ο Rousseau έγινε διάσημο και βασικό μέλος της ομάδας αυτής χάρις στην πρωτοτυπία των ιδεών και το γλαφυρό ύφος της γραφής του. Γνωστός έγινε επίσης από το έργο του στην μουσική και την βράβευσή του από την Ακαδημία της Dijon. Συγκεκριμένα το 1752 έγραψε μία όπερα με τίτλο *Le Devin du village* (Ο μάγος του χωριού) που προσέλκυσε το ενδιαφέρον του βασιλιά Λουδοβίκο ΙΕ, ενώ δύο χρόνια πριν βραβεύθηκε από την Ακαδημία της Dijon για το έργο του *Discours sur les sciences et les arts* (Πραγματεία περί των επιστημών και των τεχνών). Στο Παρίσι επίσης ο Rousseau γνώρισε την νεαρή Terese Le Vasseyr μια υπηρέτρια πανδοχείου με την οποία απέκτησε πέντε εξώγαμα παιδιά που τα παρέδωσε όλα στο βρεφοκομείο.

Το 1757 έφυγε από το Παρίσι για να ζήσει στην ύπαιθρο και πήγε στο Monmoransy. Εκεί έγραψε τα περισσότερα από τα έργα του όπως το *Du contrat social* (το Κοινωνικό Συμβόλαιο), το *Emile ou de l'education* (Αιμίλιος ή περί αγωγής) και το *Julie, ou la nouvelle Héloïse* (Νέα Ελοίζα). Σε ηλικία πενήντα χρόνων έφυγε από την Γαλλία εξαιτίας της καταδίκης του από την πολιτική και εκκλησιαστική εξουσία της χώρας για το έργο του *Emile ou de l'education*. Περιπλανήθηκε στην Ελβετία και στην Αγγλία για δέκα χρόνια και επέστρεψε στην Γαλλία με συμπτώματα παράνοιας. Πέθανε μετά από τρία χρόνια. Στην τελευταία αυτή περίοδο

έγραψε τα έργα *Les Confessions* (Εξομολογήσεις), *Rousseau Judge de Jean-Jacques* (Ο Rousseau κριτής του Rousseau) και *Rêveries du promeneur solitaire* (Ονειροπολήσεις ενός μοναχικού περιπατητή).

Η ζωή του Rousseau θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αντιφατική. Δεν έλαβε μακροχρόνια συστηματική εκπαίδευση, αλλά όπως έγραψε ο ίδιος στο έργο του Εξομολογήσεις του άρεσε από την ηλικία των πέντε να διαβάσει. Έτσι έμεινε στην ιστορία ως φιλόσοφος. Φιλόσοφος όχι όμως με το νόημα που αποδίδουμε στο όρο όταν, για παράδειγμα, αναφερόμαστε στον Πλάτωνα ή τον Καντ, αλλά φιλόσοφος με το νόημα που απέδιδαν στον όρο την εποχή του διαφωτισμού στην Γαλλία και εννοούσαν διανοούμενους που είχαν στόχο να ανακαλύψουν τους νόμους των κοινωνικών φαινομένων⁶. Η αντιφατικότητα που χαρακτήρισε την ζωή του παρουσιάζεται επίσης σε δύο ακόμη στοιχεία: Κατά πρώτον παρότι ήταν γιός Καλβινιστή που ανατράφηκε ως Καλβινιστής, άλλαξε το θρησκευτικό του δόγμα του ασπαζόμενος τον καθολικισμό, αλλά επανήλθε στο αρχικό δόγμα. Επιπλέον, ενώ απέκτησε πέντε παιδιά τα οποία εγκατέλειψε και ποτέ δεν φρόντισε, έγραψε ένα έργο περί της αγωγής του ανθρώπου.

Το έργο του Rousseau για τη σωματική αγωγή

Ο Rousseau συνέγραψε ένα ογκώδες έργο για την αγωγή που πρέπει να δίνεται στον άνθρωπο με το τίτλο *Émile ou de l'education* αποτελούμενο από πέντε βιβλία, ένα για κάθε περίοδο της ηλικίας του ανθρώπου μέχρι και την ηλικία των 25 ετών. Συγκεκριμένα, το πρώτο βιβλίο αφορά την αγωγή που πρέπει να δίνεται στα βρέφη μέχρι την ηλικία των 2 ετών, το δεύτερο την αγωγή στα παιδιά ηλικίας 2 έως 12 ετών, το τρίτο στους έφηβους 12 έως 15 ετών, το τέταρτο τους νεαρούς 15 έως 20 και το πέμπτο τους νέους από 20 έως 25 ετών⁷. Ωστόσο, εκτενής αναφορά σε ζητήματα σωματικής αγωγής υπάρχουν μόνο στο δεύτερο βιβλίο του έργου του. Το γεγονός ότι ο Rousseau αναφέρεται σε ζητήματα σωματικής αγωγής μόνο στο δεύτερο βιβλίο μήπως σημαίνει ότι θεωρεί ότι σε αυτή την ηλικία πρέπει ο νέος να ασχολείται με την σωματική αγωγή; Η απάντηση είναι αρνητική.

Ειδικότερα, ο Rousseau δεν αντιλαμβάνεται την αγωγή του σώματος μόνο ως ενασχόληση με τις ασκήσεις του σώματος. Για τον Rousseau σωματική αγωγή είναι η απόλυτη ελευθερία στις σωματικές κινήσεις του βρέφους, οι σωματικές ασκήσεις σκληραγώγησης και τα παιχνίδια στα οποία πρέπει να επιδίδονται τα παιδιά ηλικίας από 2 έως 12 ετών, αλλά και οι χειρωνακτικές εργασίες που πρέπει να επιδίδονται τα παιδιά ηλικίας από 12 έως 15 ετών. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι κάποιες σύντομες αλλά κρίσιμες αναφορές σχετικά με τη σωματική αγωγή υπάρχουν και στο έργο του Rousseau με τίτλο *Considérations sur le gouvernement de Pologne* (Σκέψεις σχετικά με την διακυβέρνηση της Πολωνίας). Το συγκεκριμένο έργο που γράφθηκε μετά από παράκληση ενός Πολωνού ευγενούς το 1770, τελείωσε το 1772 αλλά δεν εκδόθηκε όσο ήταν εν ζωή ο Rousseau⁸. Με βάση τα δύο προαναφερόμενα έργα, ακολουθεί μια αναλυτική παρουσίαση των θέσεων του Rousseau για τη σωματική αγωγή.

Ο Rousseau αναφέρεται με σαφήνεια στους σκοπούς της σωματικής αγωγής και στο έργο *Emile ou de l' éducation* αλλά και στο *Considérations sur le gouvernement de Pologne*. Συγκεκριμένα στον *Emile ou de l' éducation* αναφέρει: «Δεν θα πάψω να αποδεικνύω την χρησιμότητα των χειρωνακτικών εργασιών και των ασκήσεων του σώματος για να ενισχυθεί η κράση και η υγεία. Κανείς δεν αμφιβάλει γι' αυτό. Σχεδόν όλα τα παραδείγματα μακροζωίας τα αντλούμε από ανθρώπους που έχουν ασκηθεί πολύ, που κουράστηκαν και δούλεψαν πολύ»⁹.

Και στο *Considérations sur le gouvernement de Pologne* αναφέρει: «Σε κάθε σχολείο ένα γυμναστήριο, ή ένας χώρος για σωματική άσκηση, πρέπει να προβλεφθεί για τα παιδιά. Αυτή η παραμελημένη μέριμνα [της σωματικής άσκησης] είναι, κατά τη γνώμη μου, το πιο σημαντικό μέρος της εκπαίδευσης, όχι μόνο για σκοπούς που σχετίζονται με το ισχυρό και υγιές σώμα, αλλά ακόμη περισσότερο για τις επιπτώσεις της σε ζητήματα ηθικής, οι οποίες συχνά παραμελούνται ή διδάσκονται μέσω σχολαστικών προτροπών και νουθεσιών οι οποίες συνιστούν τελικά χάσιμο χρόνου»¹⁰.

Στο παραπάνω κείμενο φαίνεται ξεκάθαρα ότι ο Rousseau συνδέει τον σκοπό της σωματικής αγωγής με τη βελτίωση της σωματικής υγείας. Ο σκοπός της βελτίωσης της σωματικής ευρωστίας και υγείας, αλλά και της οικοδόμησης μιας υγιούς κράσης ικανής να υπομένει τις κακουχίες και τις καταπονήσεις της ζωής, είναι βασικές για τον Γάλλο φιλόσοφο. Γράφει χαρακτηριστικά: «Όλοι όσοι έχουν μελετήσει τη ζωή των αρχαίων αποδίδουν το σφρίγος του σώματος και της ψυχής τους στις σωματικές ασκήσεις. Ο Μονταίν στηρίζει αυτή την άποψη [υποστηρίζοντας ότι το παιδί πρέπει να αποκτήσει δυνατούς μύες, να συνηθίσει να εργάζεται και να υπομένει τον πόνο]. Πρέπει να το καταπονήσουμε με την σκληρότητα των ασκήσεων για το συνηθίσουμε στην σκληρότητα όλων των κακών»¹¹.

Για τον Rousseau όμως ο σκοπός της σωματικής αγωγής δεν περιορίζεται μόνο στο ισχυρό και υγιές σώμα, αλλά και στις επιπτώσεις της σε ζητήματα ηθικής. Τέτοια ζητήματα ηθικής αφορούν τόσο τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού (σφρίγος ψυχής)¹², όσο και την κοινωνική του συμπεριφορά στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής πολιτείας. Συγκεκριμένα ο Rousseau αναφέρει: «Η εκπαίδευση [των παιδιών] πρέπει να είναι εξατομικευμένη και ατομική αλλά τα παιχνίδια τους πρέπει να είναι κοινά, ομαδικά και δημόσια, όχι τόσο για να τα κρατάμε απασχολημένα ή για να τα κάνουμε δυνατά και ευκίνητα αλλά για να τα συνηθίσουμε από σε νεαρή ηλικία στους κανόνες, στην ισότητα, στην αδελφότητα, στον ανταγωνισμό, και στο να ζουν κάτω από τα μάτια των συμπολιτών τους επιζητώντας της επιδοκιμασία τους»¹³.

Ο Rousseau συνδέει επίσης τον σκοπό της σωματικής αγωγής με την ανάπτυξη γνωστικών και νοητικών ικανοτήτων απαντώντας σε όσους την εποχή του θεωρούσαν ότι η αγωγή του σώματος και η αγωγή του νου είναι ασύμβατες μεταξύ τους. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Είναι πελώριο σφάλμα να φαντάζεσθε ότι η άσκηση του σώματος βλέπτει τις ενέργειες του πνεύματος, σαν να μην έπρεπε αυτές οι δραστηριότητες να οδεύουν μαζί και η μία να καθοδηγεί πάντα την άλλη»¹⁴.

Δεν μένει μάλιστα σε μία απλή γενικόλογη αναφορά της σχέσης της σωματικής αγωγής και της ανάπτυξης νοητικών ικανοτήτων στον άνθρωπο. Επιχειρηματολογεί για αυτή μέσα από μία παρομοίωση αντιδιαστέλλοντας τους χωρικούς από τους 'αγρίους'. Επισημαίνει έτσι ότι παρότι και οι δύο βρίσκονται σε συνεχή άσκηση του σώματός τους οι πρώτοι είναι αγροίκοι, χοντράνθρωποι, αδέξιοι, ενώ οι άλλοι γνωστοί για την ευρύτητα της κρίσης τους και την οξυδέρκειά τους. Και αυτό γιατί οι χωρικοί για να ανταπεξέλθουν στα προβλήματα της καθημερινότητας κάνουν ότι τους διατάζουν ή έμαθαν μηχανικά, ενώ οι 'αγριοί' επειδή το περιβάλλον τους συνεχώς αλλάζει και είναι χαοτικό συνεχώς συλλογίζονται για κάθε πράξη τους με την λογική τους. Έτσι οι 'αγριοί' καλλιεργώντας το σώμα διευρύνουν και την λογική τους¹⁵. Και συνεχίζει επιχειρηματολογώντας για τον μαθητή που έμαθε από την φύση όπως ο 'αγριός'. Αυτός που μαθαίνει από την φύση δεν συνηθίζει να προσφεύγει στους άλλους για να λύσει ένα πρόβλημα. Αντίθετα, συλλογίζεται συνεχώς, κρίνει, προβλέπει και κυρίως ενεργεί. Καθώς έχει μάθει να βρίσκεται σε συνεχή κίνηση είναι αναγκασμένος να παρατηρεί και να μαθαίνει από την εμπειρία. Μέσα στην φύση μαθαίνει καλύτερα όσο διαπιστώνει ότι η φύση δεν έχει σκοπό να τον μορφώσει. Με άλλα λόγια, ότι μαθαίνει δεν γίνεται με την διαμεσολάβηση της σκέψης κάποιου άλλου [δασκάλου, γονέα], αλλά μέσα από την δική του εμπλοκή και σκέψη¹⁶. Η επιχειρηματολογία του σχετικά με την σχέση της σωματικής αγωγής και των νοητικών ικανοτήτων στον άνθρωπο συνεχίζεται παρακάτω αναφέροντας: «Για να ασκήσουμε μια τέχνη χρειάζεται να αρχίσουμε με την προμήθεια των εργαλείων και για να κατορθώσουμε να χρησιμοποιήσουμε σωστά τα εργαλεία, πρέπει να είναι καλά φτιαγμένα για να αντέξουν την χρήση. Για να μάθουμε λοιπόν να σκεφτόμαστε πρέπει να ασκήσουμε τα μέλη, τις αισθήσεις, τα όργανά μας που αποτελούν τα εργαλεία της νόησής μας. Για να επωφεληθούμε μάλιστα περισσότερο από αυτά τα εργαλεία πρέπει το σώμα που τα προσφέρει να είναι γερό και υγιές. Έτσι, όχι μόνο η αληθινή λογική του ανθρώπου δεν διαμορφώνεται ανεξάρτητα από το σώμα αλλά και η καλή συγκρότηση του σώματος κάνει τις ενέργειες του σώματος απλές και σταθερές»¹⁷.

Για τον Rousseau το περιεχόμενο της σωματικής αγωγής ποικίλει ανάλογα με την ηλικία του παιδιού. Άλλωστε προτρέπει με σαφήνεια ο παιδαγωγός να μεταχειρίζεται τον μαθητή ανάλογα με την ηλικία του¹⁸. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θεωρεί ότι ακόμη και τα βρέφη έχουν ανάγκη την σωματική άσκηση με την μορφή της ελεύθερης κίνησης. Αποθαρρύνει την χρήση φασκιών¹⁹, ενώ ενθαρρύνει τα λουτρά στην φύση αναφέροντας χαρακτηριστικά «...η προφύλαξη να ζεσταίνουν το νερό δεν είναι απαραίτητη. Αλήθεια πλήθος λαοί πλένουν τα νεογέννητα στα ποτάμια ή την θάλασσα χωρίς τίποτα άλλο»²⁰. Η παραπάνω προτροπή είναι συμβατή και με την αντίληψη του Rousseau για την ανάγκη σκληραγώγησης των παιδιών μέσω της σωματικής αγωγής²¹.

Στη περίοδο μεταξύ 2 έως 12 ετών, η σωματική αγωγή είναι το βασικό και κυρίαρχο τμήμα της εκπαίδευσης του παιδιού για τον Γάλλο φιλόσοφο. Χαρακτηριστικά επιχει-

ρηματολογώντας εναντίον του νουθεσιών, των τιμωριών αλλά και της προσανατολισμένης στην απόκτηση γνώσεων εκπαίδευσης, προτρέπει τον παιδαγωγό στην ηλικία αυτή να προκρίνει την σωματική αγωγή σε βάρος της γνωστικής ή ηθικής εκπαίδευσης αναφέροντας: «Η πρώτη αγωγή [αυτή μεταξύ 2 και 12 ετών] πρέπει να είναι καθαρά αρνητική. Συνίσταται όχι στην διδασκαλία της αρετής ή της αλήθειας αλλά στο να απαλλάξουμε την καρδιά από την κακία και τον νου από το λάθος. Αν μπορούσατε να μην κάνετε και να μην αφήσετε να γίνει τίποτα, αν καταφέρατε να οδηγήσετε τον μαθητή σας υγιή και δυνατό ως την ηλικία των δώδεκα ετών χωρίς να μπορεί να διακρίνει το δεξί από το αριστερό του χέρι η νόηση του θα άνοιγε στην λογική»²².

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Rousseau δεν αρνείται την ανάγκη ηθικής ή γνωστικής εκπαίδευσης των παιδιών στις ηλικίες αυτές, αλλά τονίζει τον προβληματικό χαρακτήρα που αυτές λαμβάνουν. Σε κάθε όμως περίπτωση, η σωματική αγωγή δεν μπορεί να μην είναι παρούσα στις ηλικίες αυτές. Τα προτεινόμενα δε μέσα είναι το κολύμπι, το άλμα, η ρίψη της σβούρας ή της πέτρας και η αναρρίχηση στα δέντρα ή στους τοίχους²³.

Ένα σημαντικό στοιχείο που εισάγει ο Rousseau στην σωματική αγωγή είναι η άσκηση των αισθήσεων του παιδιού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «Οι αισθήσεις αποτελούν τις πρώτες ικανότητες που διαμορφώνονται και τελειοποιούνται στους ανθρώπους άρα πρώτα αυτές θα πρέπει να καλλιεργούμε»²⁴. Το πρωτοποριακό της επιχειρηματολογίας του Rousseau για την ανάγκη της άσκησης των αισθήσεων δεν σχετίζεται με την προφανή σχέση των αισθήσεων με το σώμα, αλλά τη σχέση των αισθήσεων με την λογική και τη νόηση. Η βασική θέση πάνω στην οποία στηρίζεται ο Γάλλος φιλόσοφος είναι η εξής: «Επειδή ότι αντιλαμβανόμαστε οφείλεται στις αισθήσεις, η πρώτη λογική του ανθρώπου είναι μια αισθητηριακή λογική και χρησιμεύει ως βάση για τη διανοητική λογική, οι πρώτοι μας δάσκαλοι είναι τα πόδια, τα χέρια, τα μάτια μας»²⁵.

Συνεπώς για τον Rousseau: «Άσκηση των αισθήσεων δεν αποτελεί μόνο η χρήση τους αλλά το να μάθουμε να κρίνουμε ορθά μέσω αυτών, να μάθουμε κατά κάποιο τρόπο να νοιώθουμε, διότι δεν γνωρίζουμε να αγγίζουμε να βλέπουμε να ακούμε παρά όπως έχουμε μάθει»²⁶.

Στην βάση της παραπάνω συλλογιστικής ο Rousseau προτείνει την άσκηση των αισθήσεων με απώτερο στόχο την ανάπτυξη της νόησης και της λογικής του παιδιού επισημαίνοντας τα ακόλουθα: «Μην ασκείτε λοιπόν μόνο τις δυνάμεις αλλά ασκείτε όλες τις αισθήσεις που τις διευθύνουν. Αξιοποιήστε τις όσο το δυνατόν περισσότερο και μετά επαληθεύστε την εντύπωση της μίας από την άλλη. Μετρήστε, υπολογίστε, ζυγίστε, συγκρίνετε. Μην χρησιμοποιείτε την δύναμη πριν υπολογίσετε την αντίσταση και φροντίστε πάντα η εκτίμηση του αποτελέσματος να προηγείται της χρήσης των μέσων. Να μάθετε το παιδί να μην ενδιαφέρεται ποτέ για προσπάθειες ανεπαρκείς ή περιττές. Αν το συνηθίσετε να προβλέπει το αποτέλεσμα όλων των κινήσεων του και να επανορθώνει όλα τα λάθη του με την βοήθεια της εμπειρίας δεν είναι προφανές ότι όσο πιο πολύ ενεργεί τόσο πιο πολύ θα γίνεται σοφό;»²⁷.

Για τον σκοπό αυτό προτείνει απλά παιχνίδια: «Γιατί

δεν ασκούμαστε να περπατάμε όπως οι τυφλοί στο σκοτάδι, να γνωρίζουμε τα σώματα που τυχόν θα αγγίξουμε, να κρίνουμε τα αντικείμενα που μας περιβάλλουν, να κάνουμε με δύο λόγια, τη νύχτα και χωρίς φώς ότι εκείνοι την μέρα χωρίς μάτια;»²⁸ αλλά και πιο σύνθετα: «Τέτοια παιχνίδια θεωρώ ότι είναι τα πλέον διασκεδαστικά και ωφέλιμα, αρκεί να έχουμε την αναγκαία δεξιότητα να τα χειρισθούμε. Σε μια μεγάλη αίθουσα θα δημιουργούσα ένα είδος λαβύρινθου με πολυθρόνες, καρέκλες και παραβάν. Στους περίπλοκους διαδρόμους του λαβύρινθου θα...»²⁹.

Τέλος, για την περίοδο μεταξύ 12 έως 15 ετών οι ασκήσεις σωματικής αγωγής αφορούν την ενασχόληση με τα αθλήματα, αλλά και με την απασχόληση του νέου σε χειρονακτικές και αγροτικές εργασίες. Για τις μεγαλύτερες ηλικίες ο Rousseau δεν αναφέρει κάτι συγκεκριμένο για την σωματική αγωγή πέρα από μια γενική αναφορά σε μεγάλα σωματικά επιτεύγματα³⁰.

Οι ιδέες του Rousseau για τη σωματική αγωγή

Ο Rousseau ανήκει στους νατουραλιστές φιλόσοφους³¹. Μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο του εκπαιδευτικού νατουραλισμού³², η εκπαίδευση του παιδιού πρέπει να ακολουθεί τη φύση του, με την έννοια της υπακοής στους φυσικούς νόμους της ανθρώπινης ανάπτυξης και της επιστροφής στην φύση. Ένα από τα 'μότο' όσων ακολουθούσαν τον εκπαιδευτικό νατουραλισμό το είχε γράψει ο Rousseau και ήταν: «Παρατηρήστε τη Φύση και ακολουθήστε το δρόμο που σας χαράζει»³³. Στη βάση αυτή, όλες οι δραστηριότητες της σωματικής αγωγής θα έπρεπε να επιλεγθούν ανάλογα με την ηλικία και το στάδιο ανάπτυξης του παιδιού. Επίσης, η χρήση του φυσικού περιβάλλοντος στην σωματική αγωγή ήταν επιθυμητή για το φιλόσοφο. Για τον λόγο αυτό οι υπαίθριες σωματικές δραστηριότητες όπως το τρέξιμο, το άλμα, η αναρρίχηση, η ρίψη μιας βαριάς πέτρας, αλλά και το κολύμπι και η πάλη ήταν παρούσες στο πρόγραμμα της σωματικής αγωγής του Rousseau. Ωστόσο, η χρήση του φυσικού περιβάλλοντος δεν συνεπάγεται την άρνηση χρήσης τεχνητών μέσων. Πολλές από τις ασκήσεις που επινοεί και προτείνει ο Rousseau για την άσκηση των αισθήσεων χρησιμοποιούν ένα τεχνητό κόσμο.

Το βασικότερο όμως στοιχείο της διδακτικής μεθόδου της σωματικής αγωγής, αλλά και της γενικότερης εκπαίδευσης, ήταν η κατάρτιση του πειθαρχικού και αυταρχικού ελέγχου. Προσταγές, παραινέσεις, τιμωρίες ή ποινές δεν έχουν θέση στην εκπαίδευση όπως την οραματίζεται ο Rousseau. Το παιδί δεν χρειάζεται να υπακούει στην αυθεντία του δασκάλου αλλά να αποφασίζει και να ενεργεί αυτόβουλα. Ο ρόλος του δασκάλου είναι να μεριμνά για την αποφυγή των κινδύνων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Rousseau, ο άνθρωπος αποκτά ακριβή και ορθή αίσθηση των πραγμάτων περισσότερο μαθαίνοντας μόνος του για αυτά και λιγότερο από όσα οι άλλοι του έχουν διδάξει για αυτά³⁴. Στη βάση αυτή τα παιδιά πρέπει να ευθαρρύνονται να δοκιμάζουν όποιες σωματικές ασκήσεις ή δραστηριότητες και να μαθαίνουν μέσα από τα λάθη τους.

Ο Rousseau επηρεάστηκε από τις επικρατούσες την εποχή εκείνη απόψεις για τη φύση. Συγκεκριμένα, κατά τον 18^ο αιώνα η προσέγγιση της φύσης διαφοροποιείται

σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες. Την εποχή εκείνη επικρατούσαν οι ιδέες των Anne-Robert-Jacques Turgot (1727–1781)³⁵ και François Quesnay (1694–1774)³⁶ που θεωρούσαν ότι η παραγωγή του πλούτου προέρχεται από την επιστημονική εκμετάλλευση της γης και τον εξορθολογισμό των μεθόδων καλλιέργειας. Στη βάση αυτής της προσέγγισης, ο άνθρωπος κυριαρχεί και οφείλει να κυριαρχεί πάνω στη φύση. Στα 1762, τρία μόλις χρόνια μετά την δημοσίευση του έργου του François Quesnay με τίτλο *Tableau économique*, ο Rousseau στην πραγματεία του *Emile ou de l'éducation*, αντιμετωπίζει τη φύση κάτω από ένα διαφορετικό πρίσμα, εντελώς απομακρυσμένο από κάθε προοπτική επιστημονικής εξήγησης, αλλά και εκμετάλλευσής της. Αυτή η αντίληψη θα χαρακτηρίσει το έργο του Rousseau για την εκπαίδευση.

Συγκεκριμένα, αναφέρεται σε μία αγωγή «μέσω της φύσης», δηλαδή μία αγωγή στην οποία ο μικρός μαθητής του, ο Αιμίλιος, θα αναπτύσσεται σωματικά και ψυχικά έχοντας ως καθοδηγητή του την ίδια τη φύση. Και αυτό γιατί ο Rousseau αντιπαραθέτει τη φύση με τον πολιτισμό. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «Ο άνθρωπος της φύσης είναι ένα όλον για τον εαυτό του. Είναι η αριθμητική ενότητα, το απόλυτο όλον, που σχετίζεται μόνο με τον εαυτό του ή με τον όμοιό του. Ο πολιτικός άνθρωπος είναι ενότητα κλασματική, που εξαρτάται από τον παρονομαστή και η αξία του βρίσκεται στην αναφορά του στην ολότητα που είναι το κοινωνικό σώμα»³⁷.

Και συνεχίζει ασκώντας αρνητική κριτική στο πολιτισμό: «Οι άνθρωποι δεν είναι φτιαγμένοι για να στοιβάζονται σε μυρμηγκοφωλιές, αλλά για να ζουν διάσπαρτοι στη γη, που οφείλουν να καλλιεργούν. Όσο περισσότερο συγκεντρώνονται, τόσο πιο πολύ διαφθείρονται... Οι πόλεις είναι η άβυσσος του ανθρώπινου γένους. Ύστερα από λίγες γενιές, οι φυλές φθείρονται ή εκφυλίζονται. Πρέπει να τις ανανεώσουμε και πάντα η ύπαιθρος είναι αυτή που τροφοδοτεί την ανανέωση των φυλών... Στους ανθρώπινους θεσμούς τα πάντα είναι τρέλα και αντίφαση»³⁸.

Ο πολιτισμός λοιπόν εκφυλίζει τον άνθρωπο, ενώ η φύση τον ολοκληρώνει. Για αυτό το λόγο ο Rousseau επισημαίνει το πόσο σημαντικό είναι το να συνδέεται η αγωγή με τη ζωή κοντά στη φύση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο προσανατολισμός της εκπαίδευσης στο σώμα και τις αισθήσεις σε βάρος της απομνημόνευσης γνώσεων που αποτελούν προϋπόθεση του πολιτισμού, ήταν ένα λογικό ενδεχόμενο βήμα που έκανε ο Γάλλος φιλόσοφος.

Ο Rousseau επηρεάστηκε επίσης από το γεγονός ότι γεννήθηκε σε μια πόλη, την Γενεύη, που διοικούταν με ένα σύστημα που προσιδίαζε προς την δημοκρατία. Συγκεκριμένα, οι άρρενες της αστικής τάξης είχαν δικαίωμα ψήφου για την εκλογή ενός μικρού συμβουλίου της πόλης. Άλλωστε σε όλη την ζωή του καυχόταν για το γεγονός ότι ήταν πολίτης της πολιτείας της Γενεύης. Ήταν σε μεγάλο βαθμό δημοκράτης για την εποχή του και, όπως ισχυρίζεται ο Steven Gelb, το έργο του *Emile ou de l'éducation* είναι περισσότερο έργο για την ανατροφή ενός δημοκρατικού πολίτη και λιγότερο ένα έργο για την αγωγή³⁹. Αγωγή που θα απευθύνεται σε όλους τους πολίτες ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης. Χαρακτηριστικά στο τέταρτο βιβλίο *Emile ou de*

l'éducation προτρέπει να εκπαιδευτεί ο Αιμίλιος έτσι, ώστε να μη θεωρεί τον εαυτό του μέλος μιας ιδιαίτερης κοινωνικής τάξης, αλλά να μπορεί να τον ξαναβρίσκει μέσα σε κάθε κοινωνική τάξη. Ο Ρουσό επίσης αντιλαμβάνονταν την εκπαίδευση ως μη αποκλειστικά προσανατολισμένη στην εύρεση επαγγέλματος. Θεωρούσε ότι η διαπαιδαγώγηση είναι θέμα ανθρωπίνης ευθύνης απέναντι στην ελευθερία, η οποία δε βρίσκεται σε καμία μορφή διακυβέρνησης, αλλά στην καρδιά του ελεύθερου ατόμου⁴⁰.

Ο Rousseau επηρεάστηκε από τον Locke και ειδικότερα από τον εμπειρισμό του τελευταίου. Παρότι ο εμπειρισμός και ο νατουραλισμός δεν είναι ταυτόσημες έννοιες υπάρχουν ιστορικές σχέσεις μεταξύ τους⁴¹. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Rousseau γνωρίζει το συνολικό έργο του Άγγλου, ακόμη και αυτό που αναφέρεται στην εκπαίδευση, δηλαδή το *Some thoughts concerning education*⁴². Δεν διστάζει δε να κάνει και κριτική στον Locke γράφοντας: «Ο Locke παρά τις θαρραλέες και συνετές διδαχές του, πέφτει σε αντιφάσεις απροσδόκητες για έναν τόσο ακριβολόγο στοχαστή. Ο ίδιος ενώ θέλει το καλοκαίρι τα παιδιά να λούζονται στο παγωμένο νερό δεν θέλει όταν ζεσταθούν να πιούν παγωμένο νερό ούτε να ξαπλώσουν σε υγρά μέρη»⁴³.

Ολοκληρώνοντας τις αναφορές σχετικά με τις επιρροές που δέχθηκε ο Rousseau, θα πρέπει να τονισθούν και όσες είχε από το ρομαντικό κίνημα. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι κυριότερος εκφραστής του ρομαντικού κινήματος θεωρείται ο ίδιος ο Rousseau. Με αυτή την έννοια ίσως ακούγεται τουλάχιστον παράδοξο να υπάρχει αναφορά σε επιρροές που δέχθηκε ο κύριος εκφραστής ενός πνευματικού κινήματος από το ίδιο το δημιούργημά του. Πράγματι ο Rousseau είναι ο σημαντικότερος και διασημότερος εκφραστής του ρομαντικού κινήματος, όμως δεν ήταν ο πρώτος που το εισήγαγε. Στην ουσία όπως αναφέρει και ο Russell, ο Rousseau εξέφρασε απλώς υπάρχουσες την εποχή εκείνη τάσεις⁴⁴. Συγκεκριμένα, ήδη από την αρχή του 18^{ου} αιώνα οι γρήγοροι ρυθμοί αστικοποίησης και εκβιομηχάνισης των ευρωπαϊκών χωρών μετά τη διάσπαση της φεουδαρχικής κοινωνίας, είχαν ως αποτέλεσμα μια σειρά ραγδαίων έντονων οικονομικών ανακατατάξεων που οδήγησαν σε σημαντική πτώση του βιοτικού επιπέδου ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού.

Το γεγονός αυτό κλόνισε την πίστη των ανθρώπων στον ορθολογισμό και τις απόλυτες αλήθειες του Διαφωτισμού. Έτσι, από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα ο ορθολογισμός βρισκόταν στο επίκεντρο επιθέσεων και επικρίσεων από τους διανοούμενους. Η λογική, το κύριο χαρακτηριστικό του ορθολογισμού, δίνει την θέση της στην ευαισθησία, το κύριο χαρακτηριστικό του ρομαντισμού. Ο Rousseau γεννιέται και μεγαλώνει σε ένα περιβάλλον που οι μορφωμένοι άνθρωποι με τους οποίους συναναστρέφεται τρέφουν μεγάλο θαυμασμό για την ευαισθησία. Ο Rousseau λοιπόν δέχεται επιρροές από τις ρομαντικές τάσεις που είναι ήδη υπαρκτές στην Γαλλία. Ο ίδιος θα συνδέσει τον ρομαντισμό με την πολιτική αλλά και την εκπαίδευση. Μέσα λοιπόν στο περιβάλλον του ρομαντισμού και στην εξ αυτού ακολουθούμενη στροφή προς την ευαισθησία, τις αισθήσεις και εν τέλει το σώμα θα γράψει ο Rousseau για την ανάγκη της σωματικής αγωγής και θα επιχειρημα-

τολογήσει για αυτήν.

Σε ότι αφορά στις επιδράσεις που άσκησε το έργο του Rousseau πρέπει να τονισθεί ότι αυτό επηρέασε αρχικά την εκπαίδευση κυρίως στη Γερμανία και στην κεντρική Ευρώπη, όπου αναπτύχθηκε το κίνημα του φιλανθρωπισμού. Οι οπαδοί του κινήματος του φιλανθρωπισμού, που ήταν παιδαγωγοί, απέδωσαν εξίσου σημαντικό ρόλο στη θεωρητική γνώση και την πρακτική της εξάσκηση⁴⁵. Τα κύρια χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης στο σχολείο του κύριου εκπροσώπου των φιλανθρωπιστών, του Johann Bernhard Basedow (1724-1790), ήταν η σωματική αγωγή, το παιχνίδι και η απομάκρυνση από την αυστηρή πειθαρχία. Ο Basedow εισήγαγε αρχικά στο πλαίσιο του προγράμματος της σωματικής αγωγής την ξιφασκία, την ιππασία και τον χορό. Στη συνέχεια, με την προτροπή του γυμναστή Johann Friedrich Simon (1747-1829)⁴⁶ εισήχθη στο σχολικό πρόγραμμα αυτό που αποκαλούσαν ως Ελληνική Γυμναστική⁴⁷ και απαρτιζόταν από τρέξιμο άλμα, ρίψεις και πάλη. Μετά εισήχθησαν στο πρόγραμμα της σωματικής αγωγής η κολύμβηση, το skating, η τοξοβολία η κηπουρική και η ξυλουργική. Παράλληλα, για τους σκοπούς της σωματικής αγωγής, στο σχολείο υπήρχαν διάφορα όργανα και υποδομές, όπως δοκοί ισορροπίας και ειδικά διαμορφωμένα χαντάκια, ενώ οι μαθητές έπαιζαν και παιχνίδια όπως τένις, badminton⁴⁸, Fives⁴⁹ και Skittles⁵⁰. Παρά το ότι φάνηκε ότι οι φιλανθρωπιστές απέτυχαν στους στόχους τους, εντούτοις έδωσαν ώθηση σε μία σειρά από παιδαγωγικούς πειραματισμούς και μεταξύ αυτών στην σωματική αγωγή.

Οι απόψεις του Rousseau, σχετικά με την δυνατότητα της σωματικής αγωγής να επηρεάσει την διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού, ήταν παρούσες σε όλη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης. Μια διαμόρφωση που ξεκινούσε με την συμμετοχή των παιδιών σε ομαδικά παιχνίδια κατά την διάρκεια των οποίων συνήθιζαν να παίζουν για την ομάδα και όχι για τον εαυτό τους και που αυτή η συνήθεια μπορούσε να μεταφερθεί και εκτός του χώρου των παιχνιδιών. Οι απόψεις του Rousseau όμως επηρέασαν,

Σημειώσεις

1. Οι απαρχές της εποχής του διαφωτισμού θεωρείται ότι βρίσκονται στα τέλη του 17^{ου} αιώνα ενώ η ακμή του στις αρχές και τα μέσα του 18^{ου}. Οι διαφωτιστές πρέσβευαν τον ορθολογισμό και την πίστη στην πρόοδο, αξιωνόντας αλλαγές σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης δράσης, στους πολιτικοκοινωνικούς θεσμούς, την οικονομία, την εκπαίδευση και τη θρησκεία. Τάχθηκαν υπέρ της ατομικής ελευθερίας και ενάντια στην τυρρανική διακυβέρνηση και την καταπίεση που ασκούσε η Εκκλησία. Σχετικά με το Ευρωπαϊκό διαφωτισμό βλ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ. *Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, Αθήνα εκδ. Θεμέλιο, 1998.

2. Ο Johann Friedrich GutsMuths θεωρείται ο πρώτος σύγχρονος καθηγητής σωματικής αγωγής. Ήταν ένας από τους καθηγητές του Schnepfenthal Educational Institute, ενός από τα πολλά σχολεία που ιδρύθηκαν στο δεύτερο μισό του δέκατου όγδοου αιώνα ακολουθώντας τα πρότυπα της εκπαίδευσης που είχε εισηγηθεί ο Jean Jacques Rousseau. Σχετικά για τον Johann Friedrich GutsMuths βλ. GOODBODY JOHN, *The Illustrated History*

όπως επισημαίνει και η Jennifer Hargreaves, την είσοδο της διδασκαλίας της σωματικής αγωγής σε κολέγια που φοιτούσαν γυναίκες⁵¹.

Συμπερασματικά σχόλια

Στην εργασία αυτή παρουσιάστηκαν και συζητήθηκαν οι απόψεις του Γάλλου φιλοσόφου και παιδαγωγού Jean Jacques Rousseau σχετικά με την σωματική αγωγή. Απόψεις σχετικά με τους σκοπούς, το περιεχόμενο και τις μεθόδους της σωματικής αγωγής. Διαπιστώνεται ότι μέσα από αυτές τις απόψεις, ο Rousseau παρουσίασε μια ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη προσέγγιση για την σωματική αγωγή. Μια προσέγγιση που την αντιμετώπιζε ως μια εκπαιδευτική διαδικασία για τον άνθρωπο ως ενιαίο σύνολο και όχι για τον άνθρωπο ως σώμα ή για τον άνθρωπο ως νου. Έτσι, μπορεί κάποιος βάσιμα να ισχυρισθεί, ότι ο Rousseau δεν αντιμετώπισε την ακραία διχοτομία που επηρέασε την σωματική αγωγή στις αρχές του εικοστού αιώνα και που αφορούσε το ερώτημα αν αυτή αναφέρεται στην αγωγή μέσω του σώματος ή ως αγωγή του σώματος⁵² και δεν την αντιμετώπισε όχι γιατί έζησε σε άλλη εποχή, αλλά γιατί το συνολικό πλαίσιο της σκέψης του δεν μπορούσε να την δημιουργήσει.

Ολοκληρώνοντας θα πρέπει να τονισθεί ότι, οι απόψεις του Rousseau σχετικά με την ανάγκη της σωματικής αγωγής ως εκπαιδευτικής διαδικασίας δεν διεκδικούν την χρονική πρωτιά στην σύγχρονη εποχή. Ήδη από την εποχή της πρώιμης Αναγέννησης έχουν μιλήσει για την ανάγκη σωματικής αγωγής οι Petrus Paulus Vergenius⁵³, Vittorino da Feltre⁵⁴, Juan Luis Vives⁵⁵, Geronimo Mercuriali⁵⁶, Baldassare Castiglione⁵⁷ και Francois Rabelais⁵⁸ και αργότερα την εποχή της ύστερης Αναγέννησης οι Michel de Montaigne⁵⁹ και Roger Ascham⁶⁰. Παρόλα αυτά οι απόψεις του Rousseau διεκδικούν την καινοτομία στην ουσία των επιχειρημάτων σχετικά με την ανάγκη της σωματικής αγωγής και το περιεχόμενο της. Η σύνδεση της γνωστικής λειτουργίας με τη σωματική εξάσκηση και η απαίτηση για αγωγή των αισθήσεων ήταν απόλυτα καινοτομικές απόψεις.

of Gymnastics, London, Stanley Paul & Co, 1982.

3. Σχετικά με την ζωή του Rousseau βλ. DAMROSCH LEO, *Jean-Jacques Rousseau: Restless Genius*, New York, Houghton Mifflin, 2005.

4. Βλ. The confessions of Jean Jacques Rousseau Book II available at: http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/confessions/Rousseau_BookII.html.

5. Το 1751 ο Diderot και ο d'Alembert εξέδωσαν την Εγκυκλοπαίδεια ή Λεξικό αλφαβητικά οργανωμένο των τεχνών και των επαγγελμάτων, που αποτέλεσε το κορυφαίο έργο του Διαφωτισμού. Αποτελείτο από 28 τόμους, και απέβλεπε στη διάδοση των νέων ιδεών σε ευρύτερα αναγνωστικά στρώματα. Συμβολίζει την πίστη των διαφωτιστών στην απελευθερωτική δύναμη της γνώσης, ενώ επιτίθεται στις προλήψεις και τις λαϊκές δοξασίες. Το αντιεκκλησιαστικό πνεύμα που διέκρινε την Εγκυκλοπαίδεια είχε ως αποτέλεσμα, να απαγορευτεί η κυκλοφορία της σε πολλές χώρες.

6. Η έννοια του φιλοσόφου την εποχή του διαφωτισμού στην Γαλλία διαφέρει από την σημερινή. Συγκεκριμένα αναφερόμενοι σε

philosophes εννοούσαν τους διανοούμενους που είχαν στόχο να ανακαλύψουν τους νόμους των κοινωνικών φαινομένων με τον τρόπο που οι «φυσικοί φιλόσοφοι» ανακάλυψαν νόμους για τα φυσικά φαινόμενα. Οι Philosophes είναι όμως και κοινωνικά χρήσιμοι ξεσκεπάζοντας τα λάθη στις αντιλήψεις και τα πιστεύω που επικρατούν στην κοινωνία και υπερασπιζόμενοι τα δικαιώματα του ανθρώπου. Βασικό δε εργαλείο για να ξεσκεπάσουν τα λάθη και να υπερασπισθούν τα δικαιώματα είναι η λογική. Μέσα σε αυτή την αντίληψη απώτερος στόχος των philosophes ο αποτελεσματικός άνθρωπος να ζήσει ευτυχισμένος. Σ' αυτή τη ζωή, όχι μετά θάνατον. Στην γενιά των philosophes ανήκουν ο D'Alembert ο Rousseau, ο Voltaire, και ο Diderot.

7. Για τον Rousseau η διάκριση των περιόδων της ηλικίας αναφέρεται σε ένα στάδιο ή φάση της ανάπτυξης του ανθρώπου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Έτσι μια παράδειγμα στην περίοδο μέχρι την ηλικία των 2 ετών ο άνθρωπος βρίσκεται στο στάδιο του ζώου ενώ στην περίοδο από 2 έως 12 στο στάδιο του άγριου. Ακολούθως ο άνθρωπος στην περίοδο από 12 έως 15 ετών εισέρχεται στο βουκολικό στάδιο ή στάδιο του βοσκού στην περίοδο μεταξύ 15 και 20 ετών στο στάδιο της κοινωνικότητας και τέλος στην περίοδο μεταξύ 20 έως 25 ετών εισέρχεται στο στάδιο του ενήλικα.

8. Το 1569 το Βασίλειο της Πολωνίας και το Δουκάτο της Λιθουανίας δημιούργησαν την Πολωνικό-Λιθουανική κοινοπολιτεία. Η κοινοπολιτεία χαρακτηριζόταν από κάποιες σημαντικές για την εποχή καινοτομίες στην πολιτική διακυβέρνηση. Συγκεκριμένα στην κοινοπολιτεία οι ευγενείς που κατείχαν γη οι οποίοι λογίζονταν ως ίσοι μεταξύ τους. Από το σώμα αυτών των ευγενών εκλεγόταν ο Βασιλέας ο οποίος κυβερνούσε σε συνεργασία με τους υπόλοιπους ευγενείς που ήταν μέλη της Βουλής. Το πλαίσιο της συνεργασίας και δικαιωμάτων και υποχρεώσεων της Βουλής είχε καταγραφεί σε μια χάρτα δικαιωμάτων. Η Βουλή μάλιστα μπορούσε να ανακαλέσει το Βασίλειο αν αυτός παραβίαζε την χάρτα. Το 1770 η εδαφική ακεραιότητα και ανεξαρτησία της Πολωνικό-Λιθουανικής κοινοπολιτείας κινδύνευε από τους επιθετικούς και υπέρτερους αριθμητικά γείτονες της. Αυτή ήταν οι Ρώσοι οι Αυστριακοί και οι Πρώσοι. Τότε ένας Πολωνός ευγενής εκπροσωπώντας την Βουλή της Πολωνικό-Λιθουανικής κοινοπολιτείας απευθύνθηκε στον Rousseau και στον Gabriel Bonnot de Mably, Γάλλο φιλόσοφο και πολιτικό της εποχής, για να τους στην αναμόρφωση του πολιτικού τους συστήματος που είχε περιπέσει σε κατάσταση αναρχίας. Ο Rousseau ολοκλήρωσε το έργο αυτό με τίτλο *Considérations sur le gouvernement de Pologne* το 1772 αλλά δεν το έδωσε ποτέ στους Πολωνούς γιατί εντωμεταξύ οι Ρώσοι Πρώσοι και Αυστριακοί είχαν εισβάλει και καταλάβει τα εδάφη της κοινοπολιτείας.

9. ROUSSEAU JEAN JACQUES, *Αμιλίος ή περί αγωγής: Βιβλία I-III* (μετφρ Π. Γκέκα) Αθήνα, Πλέθρον 2006, σ. 63.

10. ROUSSEAU JEAN JACQUES, *Considérations sur le gouvernement de Pologne* available at http://kms1.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/ISBN/46093/ipriados_doc/5A67C95D-48E8-41A1-A56B-AF-127F0CF1BE/en/5016_Rousseau_Considerations_on_the_Government_of_Poland.pdf.

11. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής*: όπ. σ. 158.

12. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής*: όπ.

13. ROUSSEAU JEAN JACQUES, *Considérations sur le gouvernement de Pologne* ο.π.

14. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* όπ. σ. 147.

15. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 149.

16. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 149.

17. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 157.

18. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 108.

19. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 69.

20. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 68.

21. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 158.

22. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 112.

23. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 166.

24. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 166.

25. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 157.

26. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 166.

27. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 167.

28. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 167.

29. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 173.

30. ROUSSEAU JEAN JACQUES, *Αμιλίος ή περί αγωγής: Βιβλία IV-V* (μετφρ Π. Γκέκα) Αθήνα, Πλέθρον, 2006, σ. 199.

31. Οι νατουραλιστές ή φυσιοκράτες φιλόσοφοι δέχονται ότι οτιδήποτε υπάρχει, είναι φυσικό και ως εκ τούτου αντικείμενο των αισθήσεων. Το κάθε ον είτε έμβιο είτε άψυχο πράγμα συγκροτείται από φυσικά συστατικά και για αυτό το λόγο προσεγγίζεται με τις μεθόδους των φυσικών επιστημών. Οι φυσιοκράτες αντιπαράτιθενται στους ιδεαλιστές φιλοσόφους ενώ είναι πολλοί κοντά στους εμπειριστές και τους υλιστές. Μερικές από αρχές πάνω στις οποίες στηρίζονται είναι α) το σύμπαν είναι μια μηχανή, β) όλα τα χαρακτηριστικά των ανθρώπινων όντων οριοθετούνται από την φύση γ) Σταθεροί φυσικοί νόμοι ελέγχουν ότι συμβαίνει στο σύμπαν, δ) Η ύλη συνιστά την πραγματικότητα. Αναλυτικά για την φυσιοκρατία βλ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗΣ ΘΕΟΔΟΣΗΣ, *Λεξικό της φιλοσοφίας: Οι έννοιες, οι θεωρίες, οι σχολές, τα ρεύματα και τα πρόσωπα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 632, 2004.

32. Ο εκπαιδευτικός νατουραλισμός ή φυσιοκρατισμός είναι γέννημα του 18^{ου} αιώνα ως αποτέλεσμα της επιστημονικής προόδου. Ο κυριότερος όμως εκφραστής του εμφανίσθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Πρόκειται για τον Άγγλο φιλόσοφο Herbert Spencer και το έργο του *Education: Intellectual, Moral, and Physical*. Τα κύρια χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού νατουραλισμού είναι α) η επιστροφή στην φύση β) η αντιπαράθεση με την εκπαίδευση που προσανατολίζεται στην απομνημόνευση πληροφοριών και βιβλίων, γ) ο προσανατολισμός της εκπαιδευτικής διαδικασίας στο παιδί και όχι στους εκπαιδευτικούς στόχους, δ) η έμφαση στην ελευθερία του παιδιού, ε) η έμφαση στην εκπαίδευση των αισθήσεων και στ) ο προσανατολισμός στην αποφυγή του λάθους και όχι στην εκμάθηση του σωστού. Ο εκπαιδευτικός φυσιοκρατισμός προκρίνει ως στόχους της εκπαίδευσης α) την τελειοποίηση της ανθρώπινη μηχανής, β) την επίτευξη της σημερινής και αυριανής ανθρώπινης ευτυχίας, γ) την προπαρασκευή για τον αγώνα της επιβίωσης δ) της προσαρμογής στο περιβάλλον ε) της φυσικής ανάπτυξης και στ) της αυτόνομης ανάπτυξης. Αναλυτικά για τον εκπαιδευτικό φυσιοκρατισμό βλ. RILEY RATRICK & WELCMAN JENNIFER, Rousseau, Dewey and Democracy In: *A Companion to the Philosophy of Education*, Curren Randall (ed). Oxford, Wiley-Blackwell, p. 69-73, 2005.

33. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής: Βιβλία I-III* (μετφρ Π. Γκέκα) Αθήνα, Πλέθρον, σ. 51, 2006.

34. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 160.

35. Σχετικά με το έργο του Turgot βλ. KAPLAN STEVEN. *Bread, Politics and Political Economy in the Reign of Louis XV*. The Hague, Martinus Nijhoff, 1976.

36. Σχετικά με το έργο του Quesnay βλ. MEDEMA STEVEN. SAMUELS WARREN. *The History of Economic Thought: A Reader*. New York, Routledge, 2006.

37. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 41.

38. ROUSSEAU, *Αμιλίος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 66.

39. Σχετικά βλ. GELB STEVEN. *Blues for Rousseau: The Dialectic of Moral Education Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*, 16 (2): 255-262, 1994.

40. Σχετικά βλ. REBLE ALBERT. *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, (μτφ. Θ. Δ. Χατζηστεφανίδη) Αθήνα, Εκδ. Παπαδήμα, σ. 35-40, 2008.

41. Με βάση τον εμπειρισμό ο Λόγος και η γνώση του φυσικού και του κοινωνικού κόσμου βασίζεται στα εμπειρικά δεδομένα που μπορούν να γίνουν αντιληπτά από όλους τους ανθρώπους μέσω των αισθητηρίων οργάνων τους. Από την άλλη ο νατουραλισμός προεβεί ότι αρχή των πάντων είναι η Φύση, που επιδρά ακόμη και στη διαμόρφωση του χαρακτήρα καθώς και της συλλογικής συμπεριφοράς των ανθρώπων και ότι όλα τα φαινόμενα μπορούν να ερμηνευτούν μηχανιστικά με τη βοήθεια των φυσικών νόμων και της αιτιοκρατίας. Ο νατουραλισμός θεωρεί ότι το Σύμπαν είναι μια απέραντη «μηχανή» ή «οργανισμός», στερούμενος συγκεκριμένου σκοπού ύπαρξης και αδιόριστος προς τις ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες. Και τα δύο φιλοσοφικά ρεύματα γεννήθηκαν ως απόρροια της επιστημονικής επανάστασης και του διαφωτισμού.

41. Το έργο του Locke άσκησε μεγάλη επιρροή στα ζητήματα της πολιτικής φιλοσοφίας και της γνωσιοθεωρίας. Συγκεκριμένα με το έργο του Δύο επιστολές για την διακυβέρνηση, επιχειρηματολόγησε και καθόρισε ως ανώτατες αρχές δικαίου την ισότητα, την ελευθερία και το δικαίωμα για την προστασία του προσώπου και της περιουσίας. Με το έργο του Περί ανθρώπινης νοήσεως απαντά στους ορθολογιστές της εποχής του και στον Descartes που θεωρούσαν ότι η γνώση προκύπτει από τον ορθό λόγο και ότι η διάνοια του ανθρώπου διαθέτει έμφυτες ιδέες. Μέσα από αυτό το έργο ο Locke προσπαθεί να αποδείξει πως δεν υπάρχουν έμφυτες ιδέες και ότι αντίθετα η διάνοια μας είναι άγραφος χάρτης (*tabula rasa*), άδειος από χαρακτήρες χωρίς διόλου ιδέες. Μέσα από αυτό το έργο αυτό εισάγει ο Locke κατέστησε τον εμπειρισμό κυρίαρχο φιλοσοφικό ρεύμα στην Βρετανία. Τέλος σε ότι αφορά την εκπαίδευση τα βασικότερα στοιχεία της σκέψης του Locke εντοπίζονται πρωτίτως στο έργο του *Some thoughts concerning education* που ήταν γραμμένο για την εκπαίδευση του γιου ενός μεγαλοκτηματία της εποχής. Δευτερευόντως δε εντοπίζονται στο *Of the conduct of the Understanding* που εκδόθηκε μετά τον θάνατό του και περιγράφει πως μπορεί κάποιος να σκέφτεται με σαφήνεια και λογική. Αναλυτικά για το έργο του Locke στην εκπαίδευση βλ. YOLTON JOHN, *Locke and Education*, New York, Random House, 1971. YOLTON JOHN, *Locke, Education for Virtue*. In: *Philosophers on Education, Historical Perspectives*, Oksenberg Amélie (ed), London, Routledge, p. 173-189, 1998.

42. ROUSSEAU, *Αιμίλιος ή περί αγωγής* ο.π. σ. 161.

43. Αναλυτικά για τον σχέση του Rousseau με το ρομαντικό κίνημα βλ. RUSSEL BERNAD. *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας: Από το Ρουσσώ ως σήμερα*. Αθήνα, Αρσενίδης, 1980.

44. Σχετικά βλ. ΓΚΟΤΣΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ και ΣΥΡΙΑΤΟΥ ΑΘΗΝΑ, *Δύο Θεσμοί Διαμορφωτές του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού* Πάτρα, ΕΑΠ, σ. 119, 2001.

45. O Johann Friedrich Simon (1747-1829) θεωρείται ο πρώτος σύγχρονος γυμναστής. Αναλυτικά βλ. TOD JAN, *The classical Ideal and its impact on the search for suitable exercise: 1774-1830*, *Iron Game History* 2(4): 6-13, 1992.

46. Αναλυτικά βλ. MECHIKOFF ROBERT and ESTES STEVEN. *A History and Philosophy of Sport and Physical Education: From the Ancient Greeks to the Present*. Boston: McGraw-Hill, p. 157, 1993.

47. Σύγχρονο Ολυμπιακό άθλημα που μοιάζει με το τένις.

48. Παιχνίδι που με μια ρακέτα πετιέται η μπάλα σε ένα τοίχο.

49. Παιχνίδι παραλλαγή του σύγχρονου bowling.

50. Αναλυτικά βλ. HARGREAVES JENNIFER. *Sporting Females: Critical Issues in the History and Sociology of Women's Sports*, London, Routledge, 1994.

51. Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με τους σκοπούς της σωματικής αγωγής. Αυτήν που μιλάει για την ανάπτυξη της υγείας, της δύναμης, της αντοχής και άλλων φυσικών ικανοτήτων του σώματος και αναφέρεται στην βιβλιογραφία ως αγωγή του σώματος, αυτήν που μιλάει για την ανάπτυξη επιθυμητών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και του νου μέσω της σωματικής δραστηριότητας και αναφέρεται ως αγωγή μέσω του σώματος και αυτήν που μιλάει την ανάπτυξη της σκέψης και της κατανόησης των διαφόρων μορφών γνώσης μέσω από την μελέτη της κουλτούρας του σώματος και της ανθρώπινης κίνησης και αναφέρεται ως αγωγή σχετικά με το σώμα. Η τελευταία, αυτή δηλαδή της αγωγής σχετικά με το σώμα αναπτύχθηκε στα τέλη του εικοστού αιώνα και είναι πολύ πρόσφατη. Μια άλλη κατηγοριοποίηση αναφέρεται σε πέντε προσεγγίσεις: α) Η προσανατολισμένη στην ανάπτυξη ή βελτίωση ανατομικών και φυσιολογικών μεταβλητών «the biological oriented training-of-the-physical concept», β) η προσανατολισμένη στην ανάπτυξη της γενικών χαρακτηριστικών του ατόμου «the pedagogistic education-through-movement concept», γ) η προσανατολισμένη στην πραγμάτωση της ατομικής κινητικής ικανότητας και ταυτότητας «the personalist movement education concept», δ) η προσανατολισμένη στην κοινωνικοποίηση μέσω των σπορ «the conformist Sport socialisation concept», και ε) η προσανατολισμένη στην προσωπική και κοινωνική ικανοποίηση από την συμμετοχή στον πολιτισμό της κίνησης «the critical-constructive movement

socialisation concept». Σχετικά με την πρώτη βλ. PARRY JIM. *Towards an Olympic pedagogy* Centre d'Estudis Olímpics Universitat Autònoma de Barcelona. 2003 ανακτηθέν την 27/7/2009 από <http://fiep.cat/documents/Towards%20an%20Olympic%20pedagogy.pdf>. Σχετικά με την δεύτερη βλ. BART CRUM. (1994). *A critical review of competing physical education concepts*. In: *Sport Science in Europe 1993, Current and Future Perspectives*, Mester Joachim (ed.). Aachen: Meyer & Meyer, 1994, p.516-533.

52. O Petrus Paulus Vergenius (1349-1420) ήταν από τους πρώτους μεγάλους Ιταλούς ανθρωπιστές της Αναγέννησης. Πίστευε στο μοντέλο οργάνωσης της αρχαίας Σπάρτης και για αυτό το λόγο θεωρούσε ως κύριο σκοπό της σωματικής αγωγής την προετοιμασία του νέου για τον πόλεμο. Το βασικότερο έργο του για την εκπαίδευση, στο οποίο διαπραγματεύεται και ζητήματα της σωματικής αγωγής είναι το *On Good Morals and Liberal studies*. Αναλυτικά για τον Vergenius βλ. SHANKAR RAMESH SHARMA, *Encyclopedia of sports health and physical education*, New Delhi: Mittal Publication, 1994, p. 216-218.

53. O Vittorino da Feltre (1378-1446) ήταν ο πλέον διάσημος Ιταλός ανθρωπιστής της εποχής της Αναγέννησης. Παρότι ξεκίνησε την καριέρα του ως καθηγητής των μαθηματικών και της γραμματικής στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβα παραιτήθηκε κατόπιν πρόσκλησης του ηγεμόνα της Mantova Λουδοβίκου να εκπαιδεύσει τα παιδιά του. Πήγε στην Mantova όπου ίδρυσε σχολείο στο οποίο φοιτούσαν εκτός από τα παιδιά του ηγεμόνα, παιδιά από άλλους σημαντικούς πολίτες αλλά και παιδιά πτωχών και άσημων οικογενειών. Στο σχολείο αυτό η σωματική αγωγή ήταν βασικό στοιχείο της εκπαίδευσης των παιδιών μαζί με την γραμματική, την ρητορική, την ιστορία, την ηθική φιλοσοφία, τα μαθηματικά και την λατινική και αρχαία ελληνική γλώσσα. Στο πλαίσιο του μαθήματος της σωματικής αγωγής υπήρχαν παιχνίδια, ιππασία, τρέξιμο, άλματα, ξιφασκία και κυνήγι θηραμάτων. Σχετικά με τον Vittorino da Feltre βλ. WOODWARD WILLIAM HARRISON, *Vittorino da Feltre and Other Humanist Educators*, New York, BiblioBazaar, pp. 1-92, 2009.

54. O Juan Luis Vives (1492-1540) γεννήθηκε στην Βαλένθια αλλά σπούδασε στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού όπου και έγινε φίλος με τον Erasmus και τον Thomas More. Τα έργα του για την εκπαίδευση ήταν πολλά με κυριότερο το *Introductio ad sapientiam* (1524). Σε ότι αφορά την σωματική αγωγή ο Vives πίστευε ότι αυτή έπρεπε να εξυπηρετεί τους γενικότερους σκοπούς της εκπαίδευσης που ήταν η καλλιέργεια του θρησκευτικότητας και του σεβασμού Στην βάση αυτή η σωματική αγωγή δεν έπρεπε να χρησιμοποιείται για στρατιωτικούς σκοπούς. Αυτή η αντίληψη του Vives τον διαφοροποιεί από όλους τους σύγχρονούς του. Αναλυτικά σχετικά με τον Vives βλ. NORENA CARLOS, *A Vives Bibliography*, Lewinstone, NY, Mellen Press, 1990.

55. O Geronimo Mercuriali (1530-1606) ήταν διάσημος γιατρός της Αναγέννησης στην Ιταλία που είχε διαβάσει και είχε υιοθετήσει πολλές από τις απόψεις των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων σχετικά με την σωματική άσκηση, την δίαιτα και την υγιεινή. Κλασικό και πρώτο στην σύγχρονη ιστορία του το έργο για την σωματική άσκηση *De Arte Gymnastica* που δημοσιεύτηκε στην Βιέννη το 1569. Σχετικά με το έργο του Geronimo Mercuriali βλ. PELTIER LEONARD, *The Classic: Geronimo Mercuriali (1530-1606) and the First Illustrated Book on Sports Medicine, Clinical Orthopaedics and Related Research* 198: 21-24, 1985.

56. O Baldassare Castiglione (1478-1529) ήταν γόνος μεγάλης οικογένειας της Λομβαρδίας και έλαβε ως αριστοκράτης κλασική εκπαίδευση στο Μιλάνο και την Mantova. Στην συνέχεια υπηρέτησε στην αυλή του Francesco Gonzaga, ηγεμόνα της Mantova και πολέμησε υπό τις διαταγές του του Ισπανούς. O Castiglione έγινε διάσημος με το βιβλίο του *The Book of the Courtier* (το βιβλίο του αυλικού) όπου περιγράφονται μια σειρά από φανταστικούς διαλόγους μεταξύ αυλικών και του δούκα του Ουρμπίνο. Οι αυλικοί στο βιβλίο περιγράφονται ανοιχτόμυαλοι, εύγλωττοι, αθλητικοί, ετοιμοπόλεμοι και καλοί γνώστες της αρχαιοελληνικής και ρωμαϊκής γραμματικής. Στην ουσία το βιβλίο περιγράφει τον ιδεατό αριστοκράτη της εποχής. Σε ότι αφορά στη σωματική αγωγή θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Castiglione έδωσε μεγάλη έμφραση

σε ζητήματα συμμετοχής του αριστοκράτη στα σπορ, στο χορό αλλά και στις τέχνες του πολέμου. Αναλυτικά για τις θέσεις του Baldassare Castiglione βλ. Baldassare Castiglione, *The Book of the Courtier* στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://books.google.com/books?id=1nfOmy-yP-UC&pg=PA1&dq=The+book+of+Courtier&hl=el#v=onepage&q=&f=false>.

58. Ο Francois Rabelais (1483-1553) γεννήθηκε στην Γαλλία και σπούδασε στα Πανεπιστήμια Poitiers και Montpellier. Στην συνέχεια πήγε στην Lyon όπου άσκησε το επάγγελμα του γιατρού και ασχολήθηκε με την συγγραφή πολλών έργων ασκώντας κριτική στην εξουσία της εποχής του ,πολλές φορές μέσα από την σάτιρα. Ο σκοπός της εκπαίδευσης για τον Rabelais ήταν η ανάπτυξη ενός ελεύθερου στην σκέψη ανθρώπου. Οι απόψεις του για την εκπαίδευση βρίσκονται σε ένα κλασικό έργο του στο οποίο περιγράφονται με σατυρικό και ψυχαγωγικό τρόπο οι περιπέτειες δύο γιγάντων του Gargantua, και του γιού του Pantagruel. Πίστευε στην εκπαίδευση όχι μόνο του νου αλλά και του σώματος. Ειδικότερα σε ότι αφορά στην σωματική αγωγή αναγνώριζε την αξία των σωματικών ασκήσεων για την αναψυχή του νέου. Αναλυτικά για τον Rabelais βλ. BOWEN BARBARA, *Enter Rabelais Laughing*, Vanderbilt University Press, 1998. Τα έργο *Gargantua and Pantagruel* μπορείτε να το βρείτε στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://books.google.com/books?id=7hQ6AAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Gargantua&hl=el#v=onepage&q=&f=false>.

59. Ο Michel de Montaigne (1533-1592) είναι ο σημαντικότε-

ρος συγγραφέας του διαφωτισμού στην Γαλλία. Οι απόψεις του για την εκπαίδευση βρίσκονται στα έργα του *De l' Institution des Enfants* και *On Pedantisme*. Πίστευε ότι η προσωπικότητα του νέου επηρεάζεται από συναισθηματικούς, πνευματικούς διανοητικούς και σωματικούς παράγοντες και για αυτό το λόγο πρόκρινε την σωματική αγωγή ως βασικό στοιχείο της εκπαίδευσης. Μέσω της σωματικής αγωγής ο Montaigne θεωρούσε ότι ο νέος μπορεί να σκληραγωγηθεί όχι μόνο το σώμα αλλά και τον χαρακτήρα. Αναλυτικά για το έργο του Montaigne βλ. BLOOM HAROLD, *Michel de Montaigne's essays: Modern Critical Interpretations*, New York: Chelsea House Publications, 1987.

60. Ο Roger Ascham (1515-1568) ήταν διάσημος Άγγλος ανθρωπιστής, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Cambridge. Το έργο του *The Scholemaster* τον έκανε διάσημο συγγραφέα για τα θέματα της εκπαίδευσης. Σ αυτό η σωματική αγωγή με την έννοια των παιχνιδιών και ασκήσεων στην ύπαιθρο αναγνωρίζονται ως απαραίτητα στοιχεία της ξεκούρασης και της αναψυχής του νέου στο πλαίσιο της εκπαίδευσής του. Το συνολικό έργο του Roger Ascham μπορείτε να το βρείτε στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://books.google.gr/books?id=jFkJAAAQAAJ&dq=The+Whole+Works+of+Roger+Ascham&printsec=frontcover&source=bl&ots=CSdIjn7n55&sig=7-2zplGcBzrP06kFBwTvbakaVlg&hl=el&ei=AQP3SszhNMfesgaCpaHqAQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CAgQ6AEwAA#v=onepage&q=&f=false